

INTRODUCCIÓ A L'EDICIÓ DE LES *CONVERSES FILOLÒGIQUES*

Joaquim Rafel

1. CONTINGUT D'AQUEST VOLUM

El cos fonamental d'aquest volum setè de les *Obres completes* de Pompeu Fabra és constituït pel conjunt d'articles que veieren la llum al diari *La Publicitat* entre els anys 1919 i 1928 sota el nom genèric de «Converses filològiques». A més d'aquests articles, que formen un corpus unitari, s'hi ha inclòs una sèrie d'altres escrits, alguns anteriors i altres posteriors a aquesta franja temporal, que en el conjunt de l'obra de Fabra presenten més afinitats (pels objectius, pel contingut o per l'estil) amb els primers. Des del punt de vista de l'organització física, apareixen en primer lloc les *Converses filològiques* ordenades cronològicament, i a continuació els altres treballs, ordenats també cronològicament, tot i que uns són anteriors i uns altres posteriors a les *Converses filològiques* pròpiament dites.

El primer bloc consta de 840 articles (numerats de l'1 al 840). El segon bloc, de caràcter miscel·lani, comprèn una sèrie d'articles apareguts a *El Poble Català* entre 1905 i 1913 (núm. 841-864 i 870-872), les esmenes de Fabra a quatre ponències del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, publicades l'any 1908 a les actes del congrés (núm. 865-868), un treball publicat originàriament l'any 1911 dins el llibre *Qüestions de gramàtica catalana* (núm. 869), un article publicat a *La Revista* l'any 1917 (núm. 873), una sèrie de disset articles apareguts a *La Publicitat* els anys 1929 i 1930 (núm. 874-889 i 891), un article publicat a *Mirador* l'any 1930 (núm. 890), un article publicat al diari *El Matí* l'any 1930 (núm. 892) i, finalment, una sèrie de vint-i-tres articles, que representen el títol de «Converses filològiques», foren publicats a *La Humanitat*, durant l'exili, entre els anys 1945 i 1947, poc abans de la mort de Fabra (núm. 893-915).

1.1 Les Converses filològiques

El 18 de novembre de 1919 apareix a l'edició de nit del diari *La Publicidad* un breu article signat per Pompeu Fabra que duu el títol, a manera de lema, «Per la puresa de la llengua» i el subtítol «Els castellanismes»; al final d'aquest article l'autor ens diu que es tracta del primer d'una sèrie diària: «En aquestes notes diàries tractarem de donar una idea...». El dia 19, l'endemà d'aquest primer article, se'n publica un segon amb el títol «Mots catalans». No és fins al dia 20, quan es publica la tercera *nota diària*, que hi figura, com a títol genèric de la sèrie, el de «Converses filològiques». Aquests articles apareixen sense cap número d'ordre fins al dia 30 de novembre, que comencen a portar en l'encapçalament un número en xifres romanes; el d'aquest dia, que és l'onzè que apareix amb el títol «Converses filològiques», porta el número 13, cosa que ens indica clarament, per si no fossin prou els altres indicis, que els dos altres articles dels dies 18 i 19 han de ser considerats les dues primeres *Converses*, malgrat no portar aquest títol;¹ ens ho acaba de confirmar el fet que s'inclouen a *R*, edició que, segons una nota que trobem a la pàg. [5], «conté les *Converses filològiques* publicades a *La Publicidad* durant els anys 1919 i 1920 revisades i seleccionades pel mateix autor». Aquests breus articles continuen apareixent al mateix diari durant la resta de l'any 1919 i tot el 1920; després d'una llarga interrupció, el 22 d'octubre de 1922 –quan *La Publicidad* s'havia convertit ja en un diari totalment català: *La Publicitat*– se'n reprèn la publicació amb una oportuna al·lusió que denota la sensibilitat de l'autor: «Continuar una cosa que havia estat interrompuda es diu en català *reprendre-la*. *Reprendre* tradueix, així, el mot castellà *reanudar*. Els nostres publicistes, però, en traduir *reanudar*, han cregut haver d'inventar un mot, i l'han creat estrafent el mot castellà. Imitació de *reanudar* tenim avui *reanudar*. Imitació, però, mal feta...». A partir d'aquest moment continua la publicació de les *Converses*, al principi amb bastant de regularitat (a part de les 37 publicades els darrers mesos de 1922, n'hem recollides 210 de l'any 1923 i 123 del 1924), però, després, d'una manera més esporàdica amb algunes interrupcions llargues (hi ha 95 converses de l'any 1925, 57 del 1926, 37 del

1. En la «Nota editorial» que hi ha a *B** es diu: «Les *converses* s'inicien el 20 de novembre de 1919» (pàg. 5); s'hi recullen, però, les publicades els dies 18 i 19, que encara no duen aquest títol genèric.

*Per a les abreviatures, vegeu pàg. 134-136.

1927 i 29 del 1928), fins que deixen de publicar-se. La darrera apareix el dia 12 de juliol de 1928.

La idea general que presideix les *Converses* gairebé podria ser resumida en el concepte de redreçament del català literari, expressió que trobem justament ben al començ del primer dels articles d'aquesta llarga sèrie, essent un dels principals elements d'aquesta tasca de redreçament l'eliminació dels efectes de la influència que la llengua castellana exercia sobre la catalana d'una manera ofegadora; així llegim a l'inici de la primera *conversa*: «L'obra de redreçament del català literari és sobretot una obra de descastellanització del català i en la majoria dels casos és la llengua antiga que ens dona el mot o el gir amb què cal reemplaçar el mot o el gir castellà». I, al final d'aquesta mateixa *conversa*: «En aquestes notes diàries tractarem de donar una idea de com és gran el nombre de castellanismes de la llengua actual i de demostrar així la necessitat de recórrer abundantament a l'arcaisme, posat que no vulguem acontentar-nos amb una depuració soma de la llengua, consistent en la sola extirpació dels castellanismes més aparents».² Però una simple lectura de les *Converses* ja ens mostra que aquesta obra de redreçament té una complexitat molt més gran que si consistís solament en l'extirpació dels castellanismes. Tot i que la influència de la llengua castellana, que qualifica sovint de pertorbadora o humiliant, és gairebé una obsessió per a Fabra en redactar les *Converses*, l'autor dirigeix l'atenció, al llarg dels més de vuit-cents articles que publicà sota aquest títol, als més diversos aspectes relacionats amb la purificació i amb la unificació de la llengua, defensant sovint les solucions ortogràfiques o morfològiques adoptades per l'Institut d'Estudis Catalans, fent consideracions sobre el lèxic, explicant en alguns casos les raons que havien aconsellat d'inclinar-se per una o per una altra solució, o exposant simplement opinions o propostes personals; cal remarcar que en aquests darrers casos es mostrava sempre disposat a modificar la seva opinió si un lector suficientment documentat i amb un criteri raonable li feia veure un camí o una solució millor, com podem constatar en una *conversa* que no fou reproduïda fins a Fabra (1983):

Dos bells exemples d'aquesta col·laboració tan desitjable són les comunicacions que havem rebut aquests dies sobre els mots *llustrí* i *batan*. Tot just proposat per nosaltres el mot *llustrí* per substituir el mot *antiqüela*, som

2. Aquest fragment fou suprimit a R i a B. Aquesta primera *conversa* no fou publicada a H.

assabentats de l'existència dels mots *lluentina* i *lluentó*, que potser són, l'un o l'altre, una millor solució que la proposada per nosaltres; una esmena feta en la segona edició del *Diccionari ortogràfic*, motiva una comunicació en què es suggereix la substitució del mot suspecte *batan* pel mot ben català *noc*, suggeriment que ve potser a remeiar un castellanisme que no sospitàvem. (554)

Al llarg de les *Converses* trobem sovint al·lusions a comunicacions o consultes de lectors:

Sovint rebem cartes de lectors que ens demanen un aclariment, ens donen un suggeriment o ens fan una objecció, als quals no podem respondre particularment ignorant llur adreça. Quan creurem que la resposta a alguna d'aquestes cartes pugui oferir algun interès a la majoria dels llegidors d'aquestes converses, la donarem des d'aquestes columnes, establint, així, una correspondència amb els nostres lectors, els dubtes dels quals ens serà plaent d'esclarir en tant que ens serà possible d'abastar-hi. (194)

Però és sobretot a partir d'un moment determinat que comencen a abundar les referències a opinions de lectors, amb motiu d'haver cana­litzat a través d'aquests articles les cartes que es rebien de temes de llengua destinades pels seus autors a la secció «El lector diu...» que publica­va el diari, cosa que no deixa de ser un control de l'opinió dels lectors, evitant que propostes que podien ser considerades desencertades fossin publicades en una secció de correspondència.³

Probablement no seria arriscat d'afirmar que aquests articles escrits amb un estil planer i publicats en un diari popular durant un període llarg de temps (1919-1928), malgrat les interrupcions, contribuïren d'una

3. El mateix Fabra ho explica en una de les *Converses*: «Rebent-se cada dia a *La Publicitat*, amb destinació a la secció “El lector diu...”, comunicacions sobre qüestions lingüístiques (sobre quin hauria d'ésser el substitut de *taquilla*, se n'han rebut deu o dotze), la direcció ha decidit no donar acolliment en la dita secció a aquesta classe de comunicacions, en què sovint són tractades qüestions delicadíssimes sobre les quals és certament perillós que cadascú hi vulgui dir *la seva*, sense cap control ni comentari. Imagineu-vos un lector a qui s'ocorre, per exemple, que el mot *anticipar* no és català o és poc català, i que el condemna en un “El lector diu...”: un cert nombre de lectors de *La Publicitat* se'l poden creure, i heus-los aquí prenent-se la feina, ben malaguanyada, de trobar un mot amb el qual remeiar aquell castellanisme imaginari. Digueu, en un “El lector diu...”, que de *taquilla* se n'ha de dir *taquella*, i estigueu segurs que no trigareu a trobar usat per algú el mot *taquella*. Les comunicacions sobre qüestions lingüístiques no apareixeran, doncs, d'ací endavant, dins la secció “El lector diu...”, sinó que, quan tindran algun interès, seran extractades i comentades en les “Converses filològiques”. (643) Tot aquest passatge se suprimí a B.

manera prou decisiva a la propagació dels principals aspectes de la reforma lingüística i a la seva consolidació. Precisament de l'època en què Fabra publicava la primera sèrie d'aquests articles és una conversa que ens reporta Josep Pla; si la transcripció del contingut d'aquesta entrevista és prou fidel, ens trobem davant un comentari del mateix Fabra a propòsit de les *Converses filològiques*, que ens pot acabar de perfilar la seva veritable intenció.

–[...] Heu de pensar, d'altra banda, que la reforma per ella mateixa representava simplement l'inici d'un procés. Hauria pogut ser proposada, adoptada i fins i tot beneïda i no arribar a tenir cap virtualitat entre la gent i entre els literats especialment. Perquè no es tracta pas solament d'escriure i de parlar amb correcció gramatical. Es tracta d'escriure i de parlar el català correctament –cosa sensiblement distinta. La primera aspiració és important. La segona ho és molt més. És sobretot la més positiva, la d'efectes més reals i transcendents. La correcció gramatical és una qüestió de l'ordre de la higiene. L'altra és una qüestió del pensament. Les llengües tenen un esperit, un geni que en condiciona la morfologia i la sintaxi. Si podem tornar a la construcció correcta i autèntica, apareixerà l'esperit de la llengua.

–Aquesta deu ser principalment la finalitat que perseguiu escrivint les *Converses filològiques*...

–És clar. La intenció és general, però específicament la finalitat és aquesta.

El tros de conversa que acabo de reportar, una de les poques tingudes amb ell sobre la qüestió, que trobo en els meus vells papers, és de la primavera de 1920. (Pla 1980, 78-79)

Les *Converses filològiques*, després de la seva primera aparició al diari *La Publicitat* (*La Publicidad* en la primera època), han conegut diverses noves edicions. Abans, però, de ser recollides en forma de volum, un petit nombre (vint-i-una) foren reproduïdes en diversos números de la revista *Quaderns d'Estudi*.⁴ D'altra banda, tenim constància de la reproducció d'una *conversa* (189) a *La Veu de Catalunya* (25 d'agost de 1920), cinc dies més tard d'haver aparegut a *La Publicitat*, i de la reproducció de tres *converses* més (353, 356 i 359) a *La Publicitat dels Esports*, respectivament els dies 9 d'abril, 14 de maig i 16 d'abril de 1923.

4. *Quaderns d'Estudi* (Barcelona), XI (1920), pàg. 25-27, 149-152, 238-241; XII (1920), pàg. 47-50, 82-85, 128-131, 192-193; XIII (1921), pàg. 74-76.

Més endavant, dues *converses* (576 i 578) foren reproduïdes dins el llibre *El català literari* (Barcino, 1932) com un únic text amb el títol «La publicació dels nostres clàssics» (pàg. 81-84). Més endavant encara, l'any 1957, en el volum 3, núm. 27, pàg. 19, de la revista *Serra d'Or*, és reproduïda la *conversa* 137, amb el títol «Converses filològiques» i amb les sigles I. E. C. al final. En aquest cas es reproduïx la versió que havia estat ja publicada a *B* amb diversos canvis respecte de la versió original de *LP* i de les altres reproduccions (*QE*, *R* i *H*). Hi ha també una còpia mecanoscrita de diverses *converses*, que formaren part del material distribuït en els cursos de llengua catalana organitzats pel Servei de Cultura de la Generalitat de Catalunya a l'exili l'any 1948.⁵ Ignorem si alguna altra reproducció esporàdica ha pogut escapar-se del nostre control.

Les *Converses* corresponents als anys 1919 i 1920 foren publicades aviat en forma de volum per l'editorial Regina.⁶ Aquest llibre conté 221 *converses*, gairebé la totalitat de les que aparegueren al diari al llarg d'aquests dos anys. En la nostra edició en publiquem 31 més d'aquesta època; cal tenir present, però, que onze *converses* que apareixen a *R* no les hem pogudes localitzar al diari, i, en conseqüència, com precisarem més endavant, no les hem pogudes datar. En una nota que figura a la pàg. [5] es diu: «Aquest volum conté les “Converses filològiques” publi-

5. Aquest document és descrit bibliogràficament a Solà (2009: 334); vegeu també Manent (2005: 316). Es tracta d'una col·lecció de 17 *converses* mecanografiades i numerades de l'1 al 17. Totes duen un títol d'acord amb el seu contingut, excepte els núm. 14 i 15. Donem la correspondència amb les d'aquesta edició: 1 (10), 2 (121), 3 (97), 4 (33), 5 (39), 6 (124), 7 (38), 8 (117), 9 (118), 10 (123), 11 (13), 12 (81), 13 (47) 14 (30), 15 (31), 16 (32), 17 (112). Les *converses* que figuren en aquest document havien estat reproduïdes abans a *R* i a *H*, excepte la núm. 3, que havia estat reproduïda només a *R*; les corresponents als núm. 14, 15, 16 i 17 havien estat reproduïdes també a *QE*. El text mecanografiat segueix la versió de *H* quan difereix de *R*, excepte la núm. 14, que segueix *R*; aquest és l'únic cas, a més, que presenta una innovació pròpia: suprimeix el signe d'obrir interrogació a l'inici de la línia 8 de la nostra edició, que apareix en totes les altres edicions. Com a singularitat, també podem esmentar que a la *conversa* 38 (lín. 10) apareix la forma *aversió* a *LP*, i *adversió* a *R* i a *H*; doncs bé, a l'exemplar consultat de la versió mecanoscrita d'aquest document (text núm. 7) hi ha un espai en blanc a l'inici d'aquest mot, com si hagués estat esborrat, corresponent a més d'un caràcter.

6. Fabra, Pompeu (s.a.): *Converses filològiques. Primera sèrie*. Barcelona: Editorial Regina. L'edició aparegué sense data; en la relació bibliogràfica titulada «Obras gramaticales de P. Fabra» que figura a la contraportada del *Compendio de gramática catalana* del mateix autor (Barcelona: Librería Catalonia, 1929), hi ha la referència d'aquesta obra amb l'atribució a l'any 1924 com a data de publicació; en canvi, a l'edició de les *Converses* publicada l'any 1946 a París, es dona el 1922 com a any de publicació. Miracle (1968: 528-529) esmenta la data de 1924 i n'atribueix l'edició a J. M. de Casacuberta: «La brevetat, la precisió i la claredat de les *Converses* van inspirar aviat a Josep M. de Casacuberta de fer-ne una primera tria i un primer volum. Va aparèixer l'any 1924».

caades a “La Publicitat” durant els anys 1919 i 1920 revisades i seleccionades per l'autor». Aquesta edició duu «a manera d'introducció» un «Fragment del discurs presidencial dels Jocs Florals de Mataró de l'any 1918» (pàg. 7-13), i, al final, un article aparegut prèviament a la revista *Nostra Parla*⁷ (pàg. 363-364). Les *Converses* hi són agrupades de manera temàtica i hi apareixen numerades amb xifres romanes i sense la data de publicació originària. Estan repartides en cinc capítols: (1) *Qüestions de lèxic: Pertorbacions en la forma dels mots. Pertorbacions en llur significació* [I-LXIII]; (2) *Qüestions sintàctiques: Conjuncions. Pronoms i adverbis relatius. Preposicions. Article neutre. Pronoms personals febles* [LXIV-CXXXIII]; (3) *Qüestions morfològiques: Verb. Nom. Pronom* [CXXXIV-CLXX]; (4) *Qüestions ortogràfiques* [CLXXI-CC] i (5) *El català i l'espanyol comparats* [CCI-CCXXI]. El text és objecte d'algunes supressions en relació amb el que s'havia publicat al diari i presenta algunes modificacions, en general estilístiques, i algunes correccions d'errors; d'altra banda, però, manté alguns errors procedents del diari.

Amb data de 1946 aparegué a París una nova edició de les *Converses*, que en conté 56.⁸ Es tracta d'una edició de bibliòfil que es féu com a homenatge a Pompeu Fabra, gràcies a una subscripció encapçalada per Josep Irla, president de la Generalitat de Catalunya a l'exili. Aquesta edició constava de 550 exemplars, tots els quals estaven destinats a subscriptors de l'edició; fou, per tant, de difusió reduïda. L'ordenació de les *converses* és també temàtica com a *R*. Hi són classificades en quatre apartats: *Primera part: Lèxic* (24 converses); *Segona part: Sintaxi* (20 converses); *Tercera part: Morfologia* (6 converses); *Quarta part: Ortografia* (6 converses). Les *converses* hi apareixen sense numerar i sense la data de publicació originària. En aquesta edició són reproduïts també el fragment del discurs dels jocs florals de Mataró i l'article de la revista *Nostra Parla* –aquest sota la rúbrica «Colofó», que ja havien aparegut a *R*. El text d'alguna de les *converses* presenta variants respecte a *LP*, que algunes vegades coincideixen amb les de *R*, però altres vegades no. Segons el testimoni de R. Tasis (1957: 27), el text d'aquesta edició fou controlat pel

7. Aquest article havia estat publicat sense títol a *Nostra Parla*, II, núm. 7, corresponent al desembre de 1918 (pàg. 4-5). Fou recollit a *ECL* (pàg. 77-79), on duu el títol «La tasca dels escriptors valencians i balears» i es dona, erròniament, l'any 1920 com a data de publicació originària. Ha estat reproduït posteriorment en diversos llocs i, en general, s'ha mantingut aquest error de datació. Vegeu Solà i Marcet (1998: 162-163).

8. Fabra, Pompeu (1946): *Converses filològiques*. París: E. Ragasol, editor. Tria feta per l'autor. Edició d'homenatge.

mateix Fabra: «Puc garantir, per haver-me ocupat de la transcripció dels originals donats pel mestre i de llur impressió, que el text fou revisat escrupolosament pel propi Pompeu Fabra i que és, per tant, el seu darrer llibre publicat en vida».

Aquestes són les edicions que veieren la llum en vida de l'autor. Uns anys més tard, entre el 1954 i el 1956, apareix en els petits volums de la «Collecció Popular Barcino» l'edició que, a més de les *converses* de la primera sèrie, ens n'ofereix un gran nombre de les de la segona (anys 1922-1928).⁹ En total, en aquesta edició trobem 619 *converses* numerades, però la darrera no és pròpiament una conversa, sinó l'article publicat a la revista *Nostra Parla*, que havia estat reproduït al final de les dues edicions anteriors; en la nota que figura sota el títol en el capítol «Addenda» diu equivocadament que aquest text correspon a un fragment del discurs dels jocs florals de Mataró, que havia estat publicat al començ de les edicions anteriors. En aquesta edició les *Converses* no duen tampoc la data de publicació originària¹⁰ i són, com a *R* i a *H*, classificades segons la temàtica que tracten, com es desprèn del subtítol de cada volum en la referència bibliogràfica detallada que hem donat en nota. La part d'ortografia comprèn les *converses* 1 a 51; la prosòdia, de la 51 a la 70; la morfologia, de la 71 a la 190; la sintaxi, de la 191 a la 300; el lèxic, de la 301 a la 575; el català i el castellà comparats, de la 576 a la 596; i, finalment, l'addenda, de la 597 a la 619. Respecte al contingut de l'obra, en una «Nota editorial» que hi ha al primer volum llegim (pàg. 8):¹¹ «En el present volum i en els que seguiran s'apleguen la gairebé totalitat de les *Converses filològiques*»; i en una nota a peu de pàgina: «Han estat excloses, només, les que, insistint sobre un mateix tema en èpoques diverses, venien a ésser una repetició de *converses* anteriors, i les que proposaven solucions en alguns problemes que, estudiats després més a fons pel

9. Fabra, P.: *Converses filològiques*. A cura de S. Pey. Barcelona: Editorial Barcino. Volum I, *Ortografia i prosòdia* (1954); volum II, *Morfologia 1a part* (1954); volum III, *Morfologia 2a part* (1954); volum IV, *Sintaxi 1a part* (1954); volum V, *Sintaxi 2a part* (1954); volum VI, *Lèxic 1a part* (1955); volum VII, *Lèxic 2a part* (1955); volum VIII, *Lèxic 3a part* (1955); volum IX, *Lèxic 4a part* (1955); volum X, *El català i el castellà comparats. Addenda. Taula de matèries* (1956). Al frontispici dels diferents volums llegim: «Aquest volum ha estat revisat per Ramon Aramon i Serra, membre de l'Institut d'Estudis Catalans».

10. Aquest fet és considerat una mancança per J. Carbonell (1959: 178): «Llàstima només que hom no hi hagi afegit la data de la publicació, tant per l'interès que podria tenir de saber a quina època corresponen els articles com per a una eventual localització d'aquests».

11. Segons Soberanas (1981: 425), aquesta «Nota editorial» és deguda a la ploma de Josep M. de Casacuberta.

mateix autor, foren resolts d'una altra manera». Les *converses* que de fet en foren excloses són més de dues-centes.¹² Pel que fa al text de les *Converses*, presenta en aquesta edició nombroses variacions respecte al publicat originàriament, i també respecte al de *R* i al de *H*. Aquestes modificacions són de naturalesa i d'extensió molt diverses; d'altra banda, ni en la «nota editorial» que hem esmentat ni en cap altre lloc, els responsables de l'edició no parlen dels canvis introduïts en el text en forma de supressions, d'addicions o d'altres tipus de modificacions.¹³ Aquesta edició obtingué una gran difusió i es convertí en un punt de referència per als estudiosos i, sobretot, per als ensenyants de la llengua durant molts anys.

Passats gairebé trenta anys, d'acord amb l'aleshores directora literària de l'editorial Edhasa, Marta Pessarrodona, projectarem una nova edició de les *Converses filològiques*, de la qual, per motius circumstancials complexos, només aparegueren dos dels tres volums previstos, amb 622

12. Al final d'aquesta introducció hi ha la relació de les 222 *converses* de la present edició que no foren reproduïdes a *B*.

13. L'origen d'aquesta edició i les vicissituds per què passà abans d'aparèixer el llibre són complexos. És poc clar, d'altra banda, a partir de les dades objectives, el grau d'intervenció que hi tingueren les diferents persones que hi participaren: Santiago Pey, que apareix com a curador de l'obra, Ramon Aramon, que hi figura com a revisor dels diferents volums, i Josep M. de Casacuberta, que en fou l'editor; és coneguda la forta intervenció personal que aquest darrer solia exercir en les obres que publicava —vegeu, per exemple, Pacheco (2009: 5). El fet que S. Pey figuri com a curador de l'edició ha propiciat que circumstancialment li hagi estat atribuïda una bona part de les decisions i de les accions que determinaren la naturalesa de l'obra, la qual, ocasionalment és esmentada com *l'edició de Pey*. Davant d'una al·lusió directa feta a Pericay i Toutain (1986: 59), Pey publica una nota al diari *Avui* el dia 27 de juny de 1986 (Pey 1986), en la qual qualifica de calúmnia aquesta al·lusió i desvela per primera vegada públicament algunes de les circumstàncies en què es produí l'edició: «[...] 1r. Que com a "curador" (nom que m'atorguen), *no vaig introduir cap ni una variant ni escurçar o suprimir cap conversa* i que, després de la recopilació i ordenació (segons una subdivisió gramatical *que no va ser tinguda en compte*), vaig lliurar *totes* les converses a l'editor. Les converses anaven numerades i portaven la data de publicació (*tampoc això no es va publicar*). 2n. Conseqüentment *no vaig haver de demanar cap consentiment al senyor Aramon per tal que sancionés cap esmena*. Quan el senyor Casacuberta m'anà lliurant successivament les galerades, aquestes venien tan corregides, ultracoregides, barrades en part que ni vaig tenir ocasió d'aportar-hi cap correcció llevat d'algun error de linotipista que no havia vist qui les havia corregides abans. No puc dir, de cap de les maneres si la cal·ligrafia de les correccions era del senyor Casacuberta o del senyor Aramon. [...] Només un detall final: quan l'editor em va enviar el primer fascicle i hi vaig poder llegir el pròleg que m'havia encarregat, puc dir que no en quedava res. Això va donar motiu que demanés al senyor Casacuberta que em tornés el llibret que m'havia encarregat, *Agencament de la casa*, el qual ha quedat inèdit». Més endavant, en ocasió de la mort de Pey, la revista *Llengua Nacional* publica una entrevista que li havia fet J. Manent tres anys abans (Manent 2001); en aquesta entrevista, Pey explica la gestació de l'edició. La mateixa informació és reproduïda a Manent (2005: 209-212). Solà i Marcet (1998: 165-166) donen altres detalls sobre les vicissituds d'aquesta edició.

converses de les 840 que contenia l'obra.¹⁴ En el moment d'emprendre aquesta edició haguérem de plantejar-nos quins havien de ser els criteris amb què s'havia de dur a terme. En aquell moment hi havia un sentiment generalitzat entre els professionals que l'edició de *B* era l'edició definitiva de les *Converses* de Fabra¹⁵ i podríem haver considerat teme-

14. Fabra, Pompeu: *Converses filològiques*. Barcelona: Edhasa. Vol. I (1983); vol. II (1984). Edició crítica a cura de Joaquim Rafel i Fontanals.

L'aparició d'aquesta edició tingué un cert ressò mediàtic. Poc abans d'aparèixer el primer volum en donaren notícia alguns mitjans de comunicació: el diari *El País* (14 d'octubre de 1982) publica una nota de la redacció titulada «Las 'Converses' de Fabra»; *El Noticiero Universal* (3 de novembre de 1982) publica un article d'Enrique Badosa titulat «*Converses filològiques* de Fabra, publicades íntegras», que inclou una entrevista amb J. Rafel; el diari *Avui* (11 de febrer de 1983) publica una nota a la primera pàgina: «Ben aviat. Reedició de les *Converses filològiques* de Pompeu Fabra», i, a l'interior, una entrevista a J. Rafel feta per Lluís Bonada, titulada «Restitució íntegra i fidel de les *Converses filològiques* de Fabra», i un fragment de la «Introducció» del primer volum, que estava a punt d'aparèixer; el diari *El País* (13 de febrer de 1983), en el *Quadern de Cultura*, sota el títol «Propera reedició del primer volum de les *Converses filològiques* de Pompeu Fabra», publica una part important de la «Introducció» del primer volum. Més endavant, una vegada publicat el primer volum, recordem un comentari de Joan Solà en el diari *Avui* (13 d'abril de 1983) titulat «Un Fabra més autèntic».

Les circumstàncies que originaren la interrupció de l'edició després de l'aparició del segon volum, quan el tercer ja estava enllestit per a la publicació, foren de naturalesa diversa. D'una banda, es produeix la demanda judicial d'Edhasa contra Enciclopèdia Catalana per plagi del Diccionari Fabra en el *Diccionari de la llengua catalana* i en l'obra *Enciclopèdia catalana*; de l'altra, la Fundació Enciclopèdia Catalana adquireix a les hereves de Fabra la propietat intel·lectual de tota la seva obra; hi ha, doncs, una situació de conflicte entre les dues editorials. Sense entrar en els detalls d'aquest afer, és evident que aquesta situació no afavorí el progrés de l'obra, sinó al contrari; el fet és que l'edició restà interrompuda. Pocs anys més tard, la intervenció d'altres instàncies polítiques ocasionà que la propietat intel·lectual de tota l'obra de Fabra passés a l'Institut d'Estudis Catalans. Això féu pensar en la possibilitat de reprendre l'edició de les *Converses*. La realitat, però, fou molt diferent, i, malgrat diverses iniciatives per a continuar-ne la publicació, l'edició restà definitivament interrompuda.

15. Aquesta creença, basada inicialment, tal vegada, en l'ascendent i la influència dels responsables de l'edició, Ramon Aramon i Josep M. de Casacuberta, fou compartida per molts professionals prestigiosos, alguns dels quals contribuïren, cal pensar que involuntàriament, a propagar una imatge inexacta de la naturalesa d'aquesta edició. Molt poc després d'aparèixer l'obra, J. Carbonell —col·laborador pròxim de R. Aramon—, en una recensió que en publicà, diu (1959: 178): «I també ha estat un encert de conservar exactament el text original, sense modificacions de cap mena. És una posició de valentia i de confiança en la vàlua real de l'obra de Fabra que aquest bé es mereixia i que, amb el llibre als dits, hom constata que era realment fundada». Com es pot comprovar a partir de la nostra edició, no solament no es conservà «el text original, sense modificacions de cap mena», sinó que les alteracions del text de Fabra foren en realitat diverses i de diversa naturalesa. Més endavant, A. Manent (1980: 19), referint-se a l'edició de Barcino, diu: «I per primera vegada es van aplegar totes les *Converses filològiques* de Pompeu Fabra». Ja hem vist que, en realitat n'hi manquen més de dues-centes per poder afirmar que recull «totes» les *converses*. Per la mateixa època, l'any 1980, en una nota introductòria a l'edició d'un recull d'articles de Fabra, F. Vallverdú (1980: 17) diu: «Aquest llibre es diferencia de les famoses *Converses filològiques* [...] pel

rari d'anar contra allò que estava establert. El convenciment, però, que calia posar a l'abast dels lectors i sobretot dels professionals de la llengua la totalitat dels textos de les *Converses* en la seva versió primigènia, sense alteracions, ens impulsà a tirar endavant una edició d'aquestes característiques. Es tracta, doncs, d'una edició íntegra –comprehensiva de tots els textos que poguérem localitzar–, amb una ordenació cronològica –a fi de restablir la relació temporal d'unes *converses* amb les altres–, partint del text primitiu sense mutilar-lo ni modificar-lo, i amb indicació de les variants textuais de les edicions anteriors, unes perquè podien ser degudes a la mateixa mà de Fabra (*R* i *H*) i unes altres, les més nombroses, justament perquè formaven part del corpus considerat per alguns *consagrat* (*B*). Pensàrem, doncs, que, per fer-nos una idea clara de la funció que tingueren les *Converses filològiques* en el moment de la seva publicació originària, havíem de disposar de tots els textos publicats per Fabra, des de (i) els articles que s'ocupen de les qüestions més elementals i bàsiques de l'ortografia, la morfologia, la sintaxi o el lèxic, passant per (ii) les *converses* que tracten qüestions circumstancials –pensem com a exemple paradigmàtic en les onze *converses* publicades amb motiu de l'aparició de la segona edició del *Diccionari ortogràfic*, des del 26 de març fins al 16 d'abril de 1924–, fins a (iii) les que s'ocupen de qüestions que des del punt de vista del gramàtic o del lingüista poden ser considerades intranscendents, però que, en la nostra opinió, tenen una funció dins el corpus general –pensem, per exemple, en les que s'ocupen de la contribució dels lectors o en les que són simples llistes d'errors trobats en les publicacions de l'època. En general, tant les de l'apartat (ii) com les de l'apartat (iii) no havien estat publicades a *B*. Si ens decidírem per una publicació íntegra, tant des del punt de vista del nombre de textos com dels seus continguts, com hem fet també encara amb més raó en la present edició, és perquè ens semblà ja aleshores indefugible de conèixer tant les *converses* que venien a ser «una repetició de *converses* anteriors», com les que proposaven solucions resoltes posteriorment d'una manera diferent pel mateix autor. En el primer cas, aquestes repeticions, que no són mai lletra per lletra, ens donen una informació inapreciable sobre els aspectes que eren essencials per a Fabra en la correcció de la

---

fet que els textos de *El català literari* són veritables articles o assaigs, mentre que els de les *Converses* [...] són breus notes periodístiques de caràcter didàctic. Per aquesta raó i perquè avui formen ja un corpus consagrat, hem prescindit dels articles de *La Publicitat* en preparar la nostra selecció».

llengua, sobre les construccions considerades defectuoses que costaven més d'eradicar, a propòsit de les quals ell considerava inevitable d'insistir de tant en tant; el mateix autor fa referència en alguna ocasió a aquestes repeticions, com excusant-se davant dels lectors que potser no les necessitaven: «Les abundoses infraccions a aquestes regles ens obliguen a repetir-nos en les nostres converses amb el perill de fer-les pesades i de cap utilitat, moltes d'elles, per a una gran part dels nostres lectors» (745); en el segon cas, les *converses* que proposen solucions superades posteriorment pel mateix autor són, tant o més que en el primer, absolutament indispensables per a comprendre el conjunt de l'actuació de Fabra, i especialment la seva tasca des de la tribuna del diari, que inclou certs aspectes de l'evolució del seu pensament gramatical. Teníem, d'altra banda, consciència en el moment de preparar aquella edició que l'eliminació programada de certes *converses*, combinada amb determinades modificacions del text original que practicà *B* havia contribuït d'una manera decisiva a donar una imatge inexacta de l'autor de les *Converses filològiques*.¹⁶

16. No podem fer ara una anàlisi detallada de les modificacions del text original dutes a terme a *B*, però potser és oportú de posar un exemple de l'efecte d'aquesta combinació d'accions sobre el conjunt del corpus. En un moment determinat Fabra expressa la seva opinió sobre l'ús generalitzat de la preposició *de* davant l'infinitiu subjecte o objecte directe: «Una reacció s'ha iniciat [...] a favor de l'ús de l'infinitiu-subjecte i dels infinitius-complements precedits de la preposició *de*. Ara, els partidaris del reviscolament d'aquestes construccions que tendien a perdre's faran bé de recórrer-hi amb més freqüència que no es feia fins ara, i, si volen, àdhuc sistemàticament, sense, però, que això vulgui dir que la juxtaposició degui ésser considerada, des d'ara, com a absolutament dolenta, com una falta de sintaxi». (708) Fabra no solament no considerava la juxtaposició una falta de sintaxi, sinó que la practicava amb una certa freqüència:

- «...basta reemplaçar en cada cas...» (235)
- «...els que pretenen parlar bé el català...» (334)
- «...no aconseguirem mai veure alliberada...» (574)
- «...la mateixa falta que pretén evitar...» (614)
- «...hem aconseguit eliminar...» (646)
- «Ja ens havíem, abans, proposat no tornar-hi.» (652)
- «...ha procurat remeiar la seva pobresa...» (769)
- «...és fàcil constatar en el català...» (828)

Doncs bé, el panorama general que ens presenta *B* és completament diferent: d'una banda suprimeix *converses* senceres o fragments on Fabra admet certs usos o fins i tot els recomana, i d'altra banda modifica la redacció del mateix Fabra en el sentit contrari de com presumptament havia sortit de la seva mà; així, d'una banda, la *conversa* a què ens acabem de referir —on Fabra tracta aquesta qüestió— no apareix a *B*, i de l'altra, les frases que hem reproduït són modificades a *B* de la manera següent:

En l'edició de 1983 les *converses* apareixen ordenades cronològicament, amb la indicació de la data de publicació. El conjunt d'aquests criteris pretenia posar a l'abast dels lectors els textos de les *Converses* tal com foren publicats al diari i amb indicació del moment en què hi aparegueren; és a dir, tal com foren rebuts per la societat del moment.

1.2 Els altres escrits

Com hem avançat al començ d'aquesta introducció, a continuació del cos fonamental d'aquest volum, constituït per les *Converses filològiques* clàssiques, publiquem un conjunt d'articles diversos que, pel contingut, pels objectius o per l'estil, tenen més afinitat amb els primers que no pas altres treballs de Fabra que es recullen en altres volums d'aquestes *Obres completes*. Formen part d'aquest conjunt:

1. Els articles publicats a *El Poble Català* els anys 1905, 1907, 1908 i 1913.¹⁷ Excepte els de l'any 1905, tots duen el títol general «Qüestions gramaticals». Corresponen als núm. 841-864 i 870-872.

«...basta de reemplaçar en cada cas...» (B 193)

«...els qui pretenen de parlar bé el català...» (B 611)

«...no aconseguirem mai de veure alliberada...» (B 310)

«...la mateixa falta que pretén d'evitar...» (B 68)

«...hem aconseguit d'eliminar...» (B 385)

«Ja ens havíem, abans, proposat de no tornar-hi.» (B 317)

«...ha procurat de remeiar la seva pobresa...» (B 253)

«...és fàcil de constatar en el català...» (B 292)

Encara més, el primer d'aquests casos pertany a una *conversa* reproduïda també a *R* (106) i a *H* (95), edicions que, com hem dit, són teòricament controlades pel mateix Fabra; doncs bé, en aquestes edicions el text apareix sense *de*, com en *La Publicitat*.

17. No reproduïm els articles «La "h" intervocàlica de l'ortografia més usual», (11-7-1907) ni «Una reforma ortogràfica abandonada» (9-8-1907), perquè corresponen a dos fragments de la ponència que presentà Fabra al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, titulada «Qüestions d'ortografia catalana», la qual fou publicada a les actes del Congrés, i és reproduïda en el volum 3 d'aquestes *Obres completes*. El treball «Les tres preteses lleis d'escursament, de distinció y d'eufonia», publicat originàriament en dues parts (841 i 842), figura a *QGC* amb el títol irònic «Els nostres savis», contra el desig de Fabra (l'article es refereix als gramàtics Jaume Nonell i Marià Grandia): «He rebut els exemplars de les *Qüestions de gram. cat.* He vist amb sorpresa que l'art. sobre en Nonell i en Grandia, anava amb el títol de *Els nostres savis*. No aviem quedat que aniria amb el títol de *Les tres preteses lleis d'escursament, de distinció i d'eufonia*? No duia ja aquest títol a les proves? A què obeeix que l'agui canviat? I per què l'heu canviat sense consultar-me?» (carta de Fabra a Casas Carbó de 17 de febrer de 1911) (vegeu Marquet 2002: 116)

La major part dels articles dels anys 1905 al 1908 foren publicats de nou al cap de poc en el llibre *Qüestions de gramàtica catalana* (QGC) amb uns criteris ortogràfics diferents; més endavant, en parlar dels criteris d'edició, donem alguns detalls d'aquestes diferències gràfiques. Pel que fa al contingut, els textos de QGC són fonamentalment coincidents amb els d'*El Poble Català*. Només alguns presenten canvis més o menys importants en la redacció i afegeixen o suprimeixen alguns exemples de la llengua antiga. Per a les vicissituds de la publicació d'aquests articles a QGC, vegeu Marquet (2000). El text titulat «Unes interessantíssimes notes d'En Pompeu Fabra», publicat l'any 1913, en tres parts, en tres números d'*El Poble Català*, correspon a unes notes que Fabra havia enviat en una carta a Rovira i Virgili, relacionades amb un debat que aquest i Gabriel Alomar havien mantingut en uns articles publicats a *L'Esquella de la Torratxa* (Alomar) i *El Poble Català* (Rovira i Virgili); així ho explica aquest darrer en un preàmbul al primer d'aquests articles: «El meu eminent amic En Pompeu Fabra –a qui crec que hem de retre homenatge de legislador gramatical de l'idioma català– acaba d'escriure'm una carta a propòsit de la meva recent conversa filològica amb l'estimadíssim Alomar. [...] M'anuncia, además, En Fabra, altres notes que m'anirà enviant. [...] A continuació donem les primeres notes d'En Pompeu Fabra». Vegeu detalls sobre aquest debat a Ginebra (2001), on es reproduïxen, a més de les notes de Fabra, els articles d'Alomar i els de Rovira i Virgili.

2. Les quatre esmenes que Fabra presentà l'any 1906 a diferents ponències del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, publicades a les actes del Congrés l'any 1908. Són les següents:

Esmena a la ponència de Miquel Costa i Llobera sobre la preposició *a* en l'acusatiu (*Congrés*: 123). (865)

Esmena a la ponència d'Antoni M. Alcover sobre la concordança del participi amb el terme d'acció (*Congrés*: 129). (866)

Esmena a la ponència de Bernat Obrador sobre l'ús dels verbs auxiliars catalans (*Congrés*: 137-138). (867)

Esmena a la ponència de Víctor Oliva sobre la procedència i ortografia de la *x* catalana (*Congrés*: 162). (868)

Les tres darreres foren reproduïdes a la secció «Conclusions definitives y esmenes que foren objecte de votació» de les actes del Congrés, a les pàgines 683, 684-685, i 685-686, respectivament.

3. L'article «Les formes “veïés” i “vegés”», publicat a QGC (pàg. 65-71), que, segons sembla, havia d'haver format part dels articles apareguts a *El Poble Català*, però no arribà a publicar-s'hi (vegeu Marquet 2000). (869)

4. L'article «Castellanismes de la llengua escrita», publicat a *La Revista* el dia 16 d'agost de 1917. (873)

5. Una sèrie de disset articles publicats a *La Publicitat* els anys 1929 i 1930, el primer dels quals duu el títol «Converses filològiques», els quatre següents es titulen «Pràctiques de gramàtica», el següent duu els dos títols «Pràctiques de gramàtica» i «Qüestions lingüístiques», i la resta, «Qüestions lingüístiques». (874-889 i 891)

6. L'article «El mot “qui”», publicat al setmanari *Mirador* el dia 30 de gener de 1930. (890)

7. L'article «Qüestions gramaticals», publicat al diari *El Matí* el dia 11 de setembre de 1930 en resposta a un altre article de Carles Cardó aparegut al mateix diari el dia 28 d'agost, en el qual aquest demanava a Fabra que respongués públicament a algunes qüestions que li plantejava. (892)

8. Una sèrie de vint-i-tres articles que, reprent el títol «Converses filològiques», aparegueren a *La Humanitat* entre els anys 1945 i 1947, poc abans, doncs, de la mort de Fabra. (893-915) Mir i Solà (2008) donen notícia de l'existència i de la localització d'aquestes noves converses. En el primer d'aquests articles Fabra explica que, tot i recuperar el títol de les *converses* clàssiques, l'objectiu i el sentit d'aquestes noves és de naturalesa diferent.¹⁸

2. CRITERIS D'EDICIÓ

Pel que fa a la presentació formal del conjunt de textos que integren aquest volum, ja hem dit a l'inici d'aquesta introducció que figuren en primer lloc les *Converses filològiques* clàssiques, és a dir, les que es publi-

18. «És de creure que, en aquests moments en què estem mancats de llibres on estudiar el català, pot retre un bon servei als qui desitgin escriure'l correctament, la publicació d'unes lliçons de gramàtica en cadascuna de les quals es doni una regla sintàctica, o morfològica, o àdhuc ortogràfica (notem grafies com *païs*, *evaquació*, *salvatje*...) És creient-ho així, que m'he decidit a escriure aquestes lliçons de gramàtica, que ara apareixeran a *la Humanitat* amb el títol de *Converses Filològiques*, ço és amb el mateix títol amb què aparegueren fa anys, a *la Publicitat*, una sèrie de petits articles sobre qüestions de gramàtica catalana. Cal, però, advertir que les d'ara difereixen essencialment d'aquelles: llavors es tractava de fer conèixer les raons que, en l'obra de fixació de la llengua, havien aconsellat d'adoptar unes determinades construccions, formes i grafies, i de rebutjar-ne d'altres; mentre que ara no es tracta sinó de donar a conèixer unes quantes regles d'una llengua ja fixada. Aquestes lliçons desproveïdes de *raonaments*, no seran, doncs, en rigor, unes veritables *converses*». (893)

caren a *La Publicitat* entre els anys 1919 i 1928. Apareixen per ordre cronològic, amb la indicació de la data de publicació i numerades correlativament de l'1 al 840. Cal dir ací que les *converses* 242 a 252 no duen la data de publicació perquè, malgrat els esforços fets, no han pogut ser localitzades al diari i només hem disposat dels textos publicats a *R*, que també han estat recollits a *B*; tenint en compte que *R* publica les *converses* de l'anomenada primera sèrie (anys 1919 i 1920), aquests onze textos han estat col·locats al final de les *converses* de l'any 1920, abans de la primera de la segona sèrie.

El conjunt miscel·lani de textos que hem anomenat «altres escrits» i que hem enumerat en l'apartat anterior es troba a continuació del cos bàsic de les *Converses filològiques* clàssiques, malgrat que uns (els que corresponen als núm. 841 al 873) són anteriors a les *Converses filològiques* del primer bloc, i uns altres (els que corresponen als núm. 874 al 915) són posteriors. Aquests textos també han estat ordenats cronològicament entre ells i duen també la data de publicació.

El criteri global d'aquesta edició és posar a l'abast dels estudiosos i dels lectors en general els textos tal com foren publicats inicialment indicant en cada cas la data en què aparegueren, a fi de situar-los així en el seu context temporal i, consegüentment, social.

Els textos, però, que integren aquest volum de les *Obres completes* de Pompeu Fabra tenen característiques diferents que en condicionen el tractament i la informació complementària que se'n dona. Uns foren publicats després de l'establiment de la normativa ortogràfica l'any 1913 i de la publicació del *Diccionari ortogràfic* el 1917, amb la versió definitiva de les normes ortogràfiques (2a ed. 1923), i uns altres, en canvi, són anteriors a aquesta normativa; uns, després de la publicació originària, han estat reproduïts en altres edicions –que hem tingut en compte a fi de donar-ne informació en un aparat de variants–, i uns altres, en canvi, tenen una versió única; els criteris tipogràfics de les publicacions de les diferents èpoques són diversos; en uns pocs casos de les *Converses de La Humanitat* hem pogut disposar del manuscrit de Fabra; etc. Aquest conjunt de circumstàncies fa que els diferents textos o grups de textos ofereixin una problemàtica específica, que ha requerit una atenció particular i un tractament adequat als objectius generals que perseguíem.

El conjunt més extens és el format per les *Converses filològiques* que apareixen entre 1919 i 1928 a *La Publicitat* i que constitueixen el contingut fonamental d'aquest volum. El fet d'haver estat publicats quan ja havia estat establerta la normativa ortogràfica ens pot permetre suposar

que allò que en aquests textos s'aparta de la normativa de l'època pot ser degut a lapsus en la composició tipogràfica i, per tant, considerar que no té interès per al lector o per a l'analista actual. En els textos hi ha casos d'aquesta naturalesa i també alteracions d'una lletra per una altra atribuïbles a problemes mecànics, així com també confusions de mots atribuïbles a una mala lectura de l'original manuscrit. Quan aquests tipus d'irregularitats, que són relativament nombroses en aquests textos periòdics, corresponen d'una manera molt òbvia a problemes de composició o d'interpretació de l'original, o a presumptes lapsus dels compoendos del text, ha estat restablerta la forma considerada originària, sense indicar-ho explícitament en l'aparat de variants, a fi de no introduir elements de distorsió en allò que són realment variants de les edicions posteriors que hem tingut en compte. Només en algun cas, en què per una raó específica hem cregut que podia tenir interès de fer-ho així, ho hem anotat. A fi, però, que el lector pugui fer-se càrrec de la tipologia d'aquestes irregularitats, en donem una mostra a continuació: *traduit* per *trauït* (298, 3), *introduits* per *introduïts* (301, 20), *oblid* per *oblit* (433, 11), *sinó* per *si no* (594, 6), *subiunctiu* per *subiuntiu* (736, 4-5), *antigua* per *antiga* (191, 4), *imens* per *immens* (143, 9), *denúncia* per *denuncia* (694, 4), *cómode* per *còmode* (38, 5), *paralel-lament* per *paral·lelament* (36, 1), *tòrtora* per *tórtora* (75, 8), *gaire bé* per *gairebé* (18, 1) i (776, 13), *ressuscitèssim* per *ressuscitèssim* (484,13),¹⁹ *impressos* per *impresos* (680,2), *dissil·làbica* per *disil·làbica* (147, 13), *abscissa* per *abscissa* (17, 22),²⁰ *traslúcid* per *translúcid* (462, 16), *tranquil·litzar* per *tranquil·litzar* (637, 15),²¹ *hipòtesis* per *hipòtesis* (199, 5), *postitiu* per *partitiu* (705, 16), *pica·tives* per *fricatives* (330, 11), *aquesta pretèrit* per *aquest pretèrit* (99, 13), *anteposant-la el verb* per *anteposant-la al verb* (336, 7), *al nostra bilingüisme* per *al nostre bilingüisme* (551, 13), *la concurrències* per *la concurrència* (710, 6), *en aquella palau* per *en aquell palau* (829, 23), *inconcebibles* per *inconcebibles* (486, 7), *estar* per *està* (335, 12), *efecte* per *en*

19. El verb *ressuscitar* apareix, però, en diverses converses escrit amb dues esses. Aquesta errata és reproduïda a B.

20. Aquest és un cas complex: el text de LP escriu aquest mot amb -sc- quan representa una pronunciació incorrecta amb s sonora en la síl·laba final, i, en canvi, l'escriu amb -c- sola quan vol representar la grafia correcta amb s sorda: «[...] d'aquí prové el nombre considerable de mots d'origen erudit que pronunciem, i àdhuc escrivim sovint, amb ss en lloc de s i viceversa: [...] *abscisa* (les grafies correctes són: [...] *abscissa*)».

21. En el *Diccionari ortogràfic* trobem *tranquil·litzar* i *tranquil·litat* només amb ll, tot i que per al femení de *tranquil* hi ha *tranquila* o *tranquil·la* i l'adverbi corresponent és *tranquilament* o *tranquil·lament*.

efecte (776, 1), *passat per posseït* (595,12), *llosta per llista* (275, 15), *freixenada per freixeneda* (540, 12), *tractor per tractar* (57, 32), *avostar per avortar* (45, 5), *neglida per negligida* (217, 2), *acceptacions per accepcions* (177, 4), *evaluació per evolució* (138,6), *prescriure per proscriure* (373, 16), *produeixen per tradueixen* (216, 4), *mal per mot* (795, 14), *l'habitual per l'habitud* (167, 10), *així per això* (722, 3), *continuació per contaminació* (634, 17), *sust per surt* (631, 2), *servàntica per semàntica* (631, 16), *desitgem per designem* (586, 6), *encertada per acostada* (495, 13), *monarquics per monarques* (495, 13) *conjugació per conjunció* (275, 2) (456, 5), *conjunció per conjugació* (572, 3, 3-4 i 22) (573, 13, 16), *preposició per proposició (passim)*, *proposició per preposició (passim)*, *substracció per substitució* (426, 21), *Si per És* (797, 13), *complement predominal per complement pronominal* (81, 21), *el subjuntiu «esguard» per el substantiu «esguard»* (103, 2), *article per ofici* (123, 1) (esmenat així a R i a H), *marejaven per manejava* (26, 24).²²

La major part d'aquests errors, i d'altres d'anàlegs que també hem esmenat, foren també corregits en les altres edicions quan la conversa corresponent hi és recollida. N'hi ha alguns, però, que han estat reproduïts, especialment a R, i algun també a B. Per exemple, *immens* (143,9), *dissil·làbica* (147, 13) i *el subjuntiu «esguard»* (103, 2) han estat reproduïts a R; a la conversa 572, B ha mantingut *conjunció* a les línies 3 (*la conjunció dita pura*) i 3-4 (*la conjunció dita incoativa*) i, en canvi, ha esmenat l'error, restablint *conjugació*, a la línia 22. Un cas com aquest darrer i algun altre d'anàleg –com *el·lisió* per *elisió* (260, 15), també mantingut a B (522)– han estat anotats a l'aparat de variants de la conversa corresponent (vegeu, també, per exemple, la conversa 470, 5, en què LP diu *substitutius* on presumiblement hauria de dir *substantius*). Hi ha algun cas en què errors obvis de LP han estat mantinguts no solament a R, sinó també a B, com, per exemple, el de la conversa 82, 24, en què LP diu *el complement indirecte*, on hauria de dir *el complement directe*.

Hi ha casos en què el mateix Fabra consigna errors apareguts en alguna conversa anterior, deguts a inadvertències dels componedors o a lapsus propis; quan això ocorre, esmenem el text i ho indiquem en l'aparat de variants (vegeu, per exemple, 277, 15; 572, 25; 677, 30). En algu-

22. Esmena justificada perquè es tracta de la transcripció d'un fragment del *Tirant lo Blanc* (de l'edició d'Aguiló) que diu *manejava*; Fabra s'hi refereix a la conversa 341, 3-4 i allí està escrit *manejava*. Una altra qüestió és que Aguiló edità *manejava* on la primera edició del *Tirant* diu *menejava*.

na ocasió, en què els errors de composició comesos arriben a dificultar la comprensió del text, es repetiren en una conversa posterior fragments sencers de la conversa corresponent (vegeu, per exemple, la *conversa* 669). Un cas extrem d'això es produí quan una conversa fou fortament mutilada per la censura i Fabra reprengué en la *conversa* següent (597) el tema que s'hi tractava. En algun d'aquests casos les correccions indicades explícitament no foren incorporades a *B* (vegeu 769, 24).

Alguna vegada la interpretació que hem fet d'allò que sembla un error obvi, no coincideix amb la de la versió de *B*: a la *conversa* 769, 24 *LP* diu *copiàrem*; *B* edità *capirem* mentre que nosaltres hem interpretat *copsàrem*, per les raons que indiquem en l'aparat de variants corresponent.

Hi ha casos que poden ser d'interpretació dubtosa: a la *conversa* 7, 19, dins una «llista de mots compostos que prenem tots fets del castellà», apareix la grafia *febre amarilla*; aquesta forma es substituïda a *R* i a *B*, però no a *H*, per *fiebre amarilla*. En la nostra edició hem mantingut la forma originària, indicant-ne les variants en l'aparat corresponent, perquè hi hauria la possibilitat que s'hagués volgut representar realment la forma mixta *febre amarilla*.

En alguns casos s'ha mantingut el text originari, malgrat no estar avalat explícitament per la normativa de l'època, perquè no sembla que les formes publicades puguin ser degudes a una interpretació o a un error en el moment de compondre el text. Així hem mantingut *llavors* (253, 10), que és una forma popular d'aquest adverbí,²³ o *menaça* (190, 4) –també mantingut a *B* (505)–, que és una forma etimològica que té una tradició, tot i que en altres *converses* apareix *amenança*.²⁴ I així també *emmanllevada* (812, 13-14) o *reïxia* (678, 11). També hem mantingut *depositem* (666, 18) –mantingut també a *B* (436)–, perquè, malgrat no aparèixer al *Diccionari ortogràfic*, Fabra inclogué les formes *depòsit* i derivats en el *Diccionari general de la llengua catalana*, que estava començant a redactar en el moment de publicar aquesta *conversa*. També hem mantingut casos com *invadeix* (476, 7), que també trobem a *B* (479), o *advenedís* (560, 11), que *B* modifica en *intrús*.²⁵

23. Vegeu en aquest mateix volum *llavors* (843, 64), mantingut a 843b, 48.

24. Vegeu en aquest mateix volum *menaçava* (843b, 27).

25. No oblidem que Fabra utilitzà en la redacció del *Diccionari general de la llengua catalana* alguns mots que no apareixien a la nomenclatura del mateix diccionari, entre els quals un castellanisme flagrant, com *allegats*, volent dir 'parents pròxims', que trobem en la definició de la subentrada *drets passius* (s. v. *passiu*). D'alguns plecs del diccionari que contenien errors o errates consi-

A la *conversa* 262 (lín. 7-9) trobem la frase següent, que, segons el text de *LP*, diu: «Tal s'esdevé, com ja havem fet notar en una altra conversa, amb el verb *caldre*, que trobem quasi sistemàticament reemplaçat per *ésser precis, ésser necessari, per falta, haver-hi que*». Sembla obvi que aquest *per falta* és una errata per *fer falta*, i així ho hem corregit en el text; però es dona la circumstància que a *R* trobem *faltar*, que ha passat a *H* i també a *B*. A l'aparat de variants donem raó tant de la grafia original de *LP*, com de l'esmena de les altres edicions.

El mot *medieval* (i el seu plural *medievales*), que apareix en aquests textos amb una alta freqüència, hi és escrit majoritàriament sense guionet entre els seus components, però en cinc *converses* de la primera sèrie i en quatre de l'any 1922 apareix amb guionet; d'altra banda, en algunes *converses* s'escau d'aparèixer partit a fi de línia, justament entre els dos components. Tots els casos de la primera sèrie escrits amb guionet que apareixen en *converses* reproduïdes a *R* són ja esmenats en aquesta edició i escrits sense guionet (així també a *H* i posteriorment a *B*). Tenint en compte que aquest mot apareix ja al *Diccionari ortogràfic* amb la grafia sense guionet (vegeu també el comentari que fa Fabra a la *conversa* núm. 339), hem cregut convenient transcriure'l sense guionet en tots els casos, sense cap anotació. De tota manera, deixem ací constància que les *converses* que en l'original presenten la forma escrita amb guionet són la 15, la 20, la 22, la 24, la 38, la 256, la 258, la 285 i la 292.

L'expressió *quant a* apareix quaranta vegades. D'aquestes, cinc presenten la grafia *quan a*. En aquest cas, les hem esmenades sense anotar.

Pel que fa a les formes *heu's* i *heus*, les hem mantingudes tal com apareixen en els originals. Hi predomina la forma *heu's*, però a partir de la *conversa* 598, en la qual Fabra adverteix sobre la preferència per la forma *heus* («...certament, les grafies *vet* i *heus* són preferibles a *ve't* i *heu's*, a què ara semblen inclinats els nostres tipògrafs.»), és *heus* la que apareix d'una manera exclusiva.

Hem mantingut les variants *anar en compte* i *anar amb compte*, que apareixen totes dues, perquè hem observat una evolució: fins a la *conversa* 450 predominen les formes amb *en* (n'hem comptat set casos amb *en* i dos amb *amb*), mentre que a partir de la 476 apareix exclusivament la variant amb *amb* (vuit casos).

---

derats greus, se'n féu una nova impressió que esmenà aquests errors, entre els quals *allegats*, que fou reemplaçat per *parents*; això fa que hi hagi certes diferències entre diferents exemplars de la primera edició de l'obra.

El mot *romanès* apareix sis vegades escrit així i tres escrit *rumanès*. En el text de les *converses* hem transcrit sempre *romanès*, però hem indicat en l'aparat de variants els casos en què apareix amb la forma *rumanès* a *LP*, sobretot perquè *R* manté en dos d'aquests casos la grafia amb *u* (159, 20 i 161, 13), mentre que en l'altre l'esmena en *o* (41, 21-22).²⁶

El mot *pertot* apareix en tres ocasions, dues escrit en un sol mot i una escrit en dos mots (*per tot*); és un dels casos que hem corregit sense anotar. El mateix Fabra en una *conversa* parla d'aquesta qüestió fent veure que, encara que aquest mot no és al *Diccionari ortogràfic*, sí que apareix a la «gramàtica de l'Institut».²⁷

El mot *postverbal*, que figura al *Diccionari ortogràfic* escrit sense guionet, apareix escrit també així en vuit *converses* (87, 469, 485, 518, 556, 567, 693 i 771), però en unes altres quatre apareix escrit *post-verbal* (470, 555, 677 i 798) (hi ha tres casos més en què el mot és partit en dues línies entre *post* i *verbal*); en els casos en què apareix escrit amb guionet hem esmenat el text i ho hem indicat en l'aparat de variants.

Hem respectat la grafia de la locució prepositiva *en front de*, escrita en tres mots, que trobem en catorze *converses*, sempre escrita d'aquesta manera. Aquesta grafia es mantingué en les *converses* reproduïdes a *R* (3, 4 i 136), mentre que en les reproduïdes a *B* o bé s'esmenà per *enfront de* (3, 136, 491, 506, 550, 614, 762, 790), o bé fou omès el fragment on apareix aquesta forma (4 i 660); les *converses* 472, 545, 551 i 709, on apareix també, no foren reproduïdes a *B*. Aquesta locució no figura al *Diccionari ortogràfic*, però sí que apareix a la *Gramàtica catalana* (primera edició, 1918, pàg. 137) amb la grafia *en front de*, i així és reproduïda en totes les edicions fins a la sisena de 1931; no és fins a la setena edició, de 1933, que és substituïda per la forma aglutinada *enfront de*, que és la que apareix al *Diccionari general de la llengua catalana* i la que s'ha consolidat com l'única normativa.

26. La grafia *rumanès* es troba en dues de les esmenes que Fabra presentà a les ponències del Congrés Internacional de la Llengua Catalana (vegeu 865, 5 i 867, 9).

27. «En el *Diccionari ortogràfic* de l'Institut, per un oblit inexplicable, no figura el mot *pertot*. Això ha fet creure a molts que l'adverbi de lloc corresponent al francès *partout* havia d'escriure's en dos mots (*per tot*); i l'escriptor que vol que el dit adverbi surti escrit *pertot*, en un mot, ha sovint de sostenir una forta discussió amb el corrector de la impremta, el qual, amb el *Diccionari ortogràfic* a la mà, sosté que el tal mot no existeix i que cal per tant escriure *per tot*, en dos mots. Que consultin els correctors la Gramàtica de l'Institut i veuran que, entre els adverbis de lloc, hi ha l'adverbi pronominal *pertot*. Seria, doncs, bo que en prenguessin nota i que, per no recaure en llur error, l'anotessin en llur exemplar del *Diccionari ortogràfic*». (571)

Pel que fa a qüestions de puntuació, potser mereix un esment especial el fet que Fabra fa un ús de la coma que s'aparta en molts casos de l'ús que en faríem actualment. Aquest fet ha estat detectat també en altres obres de Fabra.²⁸ En aquesta edició hem mantingut la puntuació dels originals, perquè és impossible de destriar allò que prové del manuscrit de Fabra d'allò que eventualment pot ser imputable als componedors del text del diari. El cas que pot sorprendre més el lector actual és potser la presència de coma entre el subjecte i el verb, que apareix amb molta freqüència.

Esmentem a continuació alguns d'aquests casos, que són molt nombrosos en el conjunt de les *Converses*:

Els pronoms *nos* i *vos* units respectivament a una primera o a una segona persona del plural de l'imperatiu, es redueixen a la seva última lletra (*s*) quan a la combinació d'ells amb l'imperatiu ve a adjuntar-se un segon pronom. (79, 6-8)

tot porta a creure que la difusió de la construcció *Estic segur de què vindran* en la llengua escrita moderna, és deguda a la influència castellana. (242, 18-20)

El *combatir* constatat recentment en una important publicació catalana i l'*ocorreix* de la secció telegràfica de La Publicitat, són exemples d'un castellanisme freqüent en el català de la renaixença. (265, 1-3)

Evidentment el fet de llegir cada dia en espanyol, malmet el nostre català. (279, 10-11)

És clar, que *fueron* del verb *ser*, és *foren!* (298, 6)

Ara bé, el numeral prolongament de *unum*, és *un* en el cas A i *u* en els B i C. (306, 18-19)

Com es veu, el problema del tractament de la *n* intervocàlica en els manlleus llatins i grecs, no està exempt de dificultats. (312, 18-19)

28. Solà (2009: 339), en referir-se al manuscrit de la gramàtica pòstuma, fa notar que sovint es troba una coma entre el subjecte i el verb, darrere els circumstancials (avantposats) i en altres casos, alguns dels quals considera estranys o xocants, i que observa vacil·lacions en aquesta qüestió. Pérez Saldanya, Rigau i Solà en la introducció a l'edició de la gramàtica de 1918 (2009, 93) fan referència també a la presència de coma entre el subjecte i el verb i a altres casos de comes que consideren sobrereres. En algun cas concret de coma teòricament sobrerera pensen que «potser l'autor va considerar que així facilitava la lectura del fragment».

Dins mateix del català, verbs derivats de mots en *ís* mitjançant la terminació verbal *ar*, han estat identificats als verbs formats amb el sufix *itzar*. (314, 8-9)

La pronunciació tradicional de la *j* (*g* davant *e*, *i*) i de la *x* palatal dins el parlar de Barcelona, era la que encara tothom els dóna en els mots *rajar* i *deixar*. (336, 1-3)

El cas de *puix* conjunció de coordinació, és el d'un mot arcaic que [...] (445, 4-6)

La idea designada per *amàs*, és la que avui designem amb el mot *acopi*, catalanització de *acopio*. (691, 8-10)

el fet de dir-se *aquesta teoria s'apoya en tals i tals fets*, fa que s'escrigui sovint *aquesta teoria es recolza en tals i tals fets* [...] (720, 14-16)

I si cap altre dígraf (*ny*, *ig*, etc.), és considerat com una nova lletra [...] (723, 17-18)

el fet de no tenir una construcció especial per a les proposicions interrogatives, fa molt convenient l'ús d'un signe [...] (811, 5-6)

Aquestes comes han estat mantingudes a *R* i a *H* en els casos en què hi han estat reproduïdes les *converses* i, en molts casos, també a *B*. Hi ha casos, però, que a *B* han estat esmenats; en l'exemple següent, *B* ha suprimit la coma després de *tradicionals* i ha reemplaçat *ha produït* per *han produït*: «En la catalanització dels mots castellans presos del llatí o del grec, l'oblit del mot originari o la ignorància de les transcripcions tradicionals, ha produït sovint formes més semblants a les castellanes que no són les formes verament catalanes». (4, 2-5) En l'exemple següent, *B* ha suprimit la coma de després del parèntesi: «Tots aquests verbs en *ir* (no cal dir-ho), són inadmissibles». (265, 16) La forma com s'han fet aquestes correccions a *B* no és, però, gaire sistemàtica, ni tampoc coherent; a la conversa 49, per exemple, hi ha dos casos de coma entre el subjecte i el verb:

[...] l'objecte denotat per aquest nom en l'oració principal, és designat pel pronom *que* en l'oració subordinada. (49, 1-3)

Cal insistir molt que l'única forma correcta del relatiu emprat com a atribut d'un nom substantiu, és *el qual* [...] (49, 9-10)

En el primer d'aquests casos *B* ha mantingut la coma, mentre que en el segon l'ha suprimida.

En el cas de la correlació *sia... sia...*, trobem coma només davant el segon *sia*: «En català antic trobem els dos verbs *defendre* i *defensar* usats indiferentment sia en l'accepció de posar a cobert d'un atac rebutjant la força amb la força i accepcions anàlogues, sia en l'accepció de prohibir o imposar de no fer alguna cosa» (719, 1-4) (en aquest cas *B* afegeix coma abans del primer *sia*), només davant el primer: «El *modisto* espanyol ha estat introduït en el català, on trobem aquest mot sense cap modificació (*modisto*) o catalanitzat, sia llevant-li la *o* final (*modist*) sia canviant-la en *e* (*modiste*)» (775, 14-16) (en aquest cas *B* afegeix coma davant el segon *sia*), o davant tots dos: «*Lent*, però, és perfectament admissible com a forma sàvia del mot llatí *lentus*, sia que realment sigui manllevat a la llengua mare, sia que el deguem a la doble influència de l'espanyol *lento* i del francès *lent*». (657, 3-5)

Tant en els casos que hem esmentat com en molts d'altres de naturalesa diferent, que no mencionem ací en favor de la brevetat, sembla que la distribució de les comes té relació amb els límits de grups d'entonació en la llengua parlada, com si l'autor estigués pensant en la llengua oral. Aquesta apreciació sembla que coincideix amb allò que diuen Pérez Saldanya, Rigau i Solà a propòsit d'unes comes que consideren sobrerres en la gramàtica de 1918 (vegeu més amunt, nota 28).

Al final del text de les *converses* que han estat reproduïdes en alguna de les edicions posteriors, a què ens hem referit en l'apartat corresponent d'aquesta introducció, donem compte d'aquesta reproducció fent referència al volum de la revista, l'any i la pàgina (en el cas de *QE*), a les pàgines (en el cas de *H* i *ECL*) o al número de la *conversa* en la nova edició (en el cas de *R* i *B*, en què les *converses* són numerades). No esmentem en aquest lloc les reproduccions esporàdiques a *La Veu de Catalunya* i a *La Publicitat dels Esports*, a què hem fet referència més amunt, ni tampoc la reproducció ocasional d'una *conversa* a *Serra d'Or*, que també hem esmentat.

Com ja hem dit en parlar de les edicions, del total de 840 *converses* que publiquem en aquest volum, n'hi ha 618 que són reproduïdes a *B* i 222 que no hi són reproduïdes. Les 618 de la nostra edició que són reproduïdes a *B* donen lloc també a 618 *converses*,²⁹ però no tots els contin-

29. L'edició de *B* conté 619 *converses*, però la que duu el número 619 no forma part de la sèrie de *Converses filològiques*, sinó que es tracta de l'article que havia estat publicat a la revista *Nostra Parla*, al qual ja hem fet referència.

guts es corresponen: per una banda hi ha tres *converses* que es desdoblen en dues cada una a *B* (la primera part de la 397 origina la 264 i la segona part la 291, la primera part de la 793 origina la 510 i la segona part la 503, i la primera part de la 795 origina la 474 i la segona part la 411) i un cas que n'origina tres de *B* (una primera part de la 811 dona lloc a la 45, una segona part a la 599 i la part restant a la 46), i per una altra banda hi ha dues *converses* que es publiquen juntes en una de sola de *B* (la 33 i la 35 corresponen a la 91 de *B*), i unes altres cinc que també es publiquen com una de sola a *B* (de la 500 a la 504 corresponen a la 138 de *B*). Això fa que, malgrat aquestes manques de correspondència en el contingut, hi hagi una correspondència pel que fa al nombre. Al final d'aquesta introducció publiquem una taula on apareixen les correspondències numèriques entre les *converses* de *B* i les de la present edició i una relació de les *converses* de la present edició que no foren publicades a *B*.

Un altre grup de textos que presenta unes característiques pròpies és el constituït pels articles apareguts a *El Poble Català* (*EPC*) entre 1905 i 1913 (841-864 i 870-872). Tractant-se de treballs publicats abans de la reforma ortogràfica, hem respectat sempre les grafies dels originals, que en alguns casos presenten vacil·lacions i, com es dedueix d'allò que el mateix Fabra diu en un d'aquests articles (850), reflecteixen certs hàbits dels redactors de la publicació.³⁰ Hem esmenat només uns errors de composició molt obvis, concentrats en un mateix text: *torra per terra* (854, 4), *contiuar per continuar* (854, 10) i *creacció per creació* (854, 34). Hem restablert les formes apostrofades que, seguint els hàbits tipogràfics que aplicava la publicació, adoptaven la forma plena en trobar-se a fi de línia; així trobem *de] ella, de] acord; la] omissió, la] eufonia; se] ens, se] els*, etc., que en quedar en la mateixa línia en aquesta edició, s'han convertit en *d'ella, d'acord; l'omissió, l'eufonia; se'ns, se'ls*, etc., com apareixen en els mateixos textos les combinacions d'aquesta naturalesa quan es troben dins la mateixa línia.

La major part d'aquests articles³¹ foren recollits en el llibre *QGC*. Les versions aparegudes en aquesta obra són fonamentalment coincidents pel que fa a la redacció i al contingut, excepte en dos casos en què hi ha canvis importants en la redacció i addicions i supressions. Hi ha, però,

30. Això malgrat que en el tercer d'aquests articles (843) hi ha una nota de la redacció que diu: «Donada la naturalesa d'aquesta serie d'articles, respectarem en ells al seu il·lustre autor, l'ortografia propia y la i llatina».

31. Excepte els núm. 844, 850, 852, 857 i 862, i, òbviament, els núm. 870 a 872, que aparegueren amb posterioritat a la publicació de *QGC*.

importants diferències de caràcter ortogràfic i, en alguns casos, de caràcter formal. El criteri que hem seguit es d'anotar en l'aparat de variants aquelles diferències que no són merament ortogràfiques, i, per als casos en què hi ha modificacions prou importants en la redacció, de reproduir íntegrament a continuació del text d'EPC la versió de QGC, amb el mateix número d'ordre seguit de la lletra *b*; així tenim el núm. 843 seguit del 843b i el núm. 861 seguit del 861b.³² Les diferències de caràcter gràfic i algunes que poden ser considerades formals són molt nombroses i diverses i no n'hem deixat constància en l'aparat de variants a fi de no afeixugar-lo. Tot i que poden ser observades en els dos casos en què hem publicat la doble versió dels textos, la d'EPC i la de QGC, en donem ací una mostra representativa. Un bon nombre tenen relació amb la presència o absència de *h*: *hauria/auria, hagi/agi, haurà/aurà* (però *ha* conservat), *adhuc/aduc, tot-hom/tot-om, ahir/air, heus/eus, heretat/eretat, humiliant/umiliant*, etc.; unes altres amb la variació *s/c, ç*: *escursar/escurçar, comensen/comencen, naixensa/naixença, ensà/ençà, gos/goç, tenàs/tenaç*, etc.; unes altres amb la variació *o/u*, en un sentit o en un altre: *cumpleix/compleix, escullir/escollir, fugim /fogim, concorrencia/concurrencia*, etc.; unes altres tenen relació amb l'apostrofació: *algú's/algú-s, que's/que-s, fondre's/fondre-s, si ho/si-u, no hi ha/no-y ha, la llengua hi perdria/la llengua-y perdria*, etc.; unes altres de naturalesa diversa: *dip-tong/diftong, dubtar/duptar, obgete/objecte, desitg/desig, vejам/veiam, axò/això, palatalisant/palatalitzant, iliteraris/illiteraris, sílaba/síl-laba, vetaquí/vet-aquí, arraconar/arreconar, frase/frasa*, etc.; i, finalment, donem una mostra de variants de caràcter formal també de naturalesa diversa: *donguin/donin, dues/dugues, aont/on, aon/on, llavores/llavors, atreu/atrau, mentres/mentre, abdós/amdós, ab/amb, pera'ls/per als*. Aquests són casos de variació en el mateix text publicat a EPC i a QGC, molts dels quals representen una sistemàtica; això no vol dir, però, que no hi hagi variació comparant els diferents textos d'EPC; fent una cerca a l'atzar, hem constatat que la forma *dugues* apareix en els textos 857, 859, 862, i 863, i la forma *dues*, en els textos 841, 842, 850, 853, 855, 856, 861, 870, 871 i 873. D'altra banda, el mot *frase* apareix amb la grafia *frasa* en els textos 856, 859 i 861, mentre que trobem la grafia *frase* en

32. En aquest darrer cas tenim constància explícita que el mateix autor redactà el text de nou per a l'edició de QGC; en una carta a Casas Carbó de 19 d'octubre de 1910, Fabra diu: «L'article sobre les preposicions atones davant que, l'escriuré de nou i te l'enviaré junt amb les proves corregides». (Marquet 2002: 97)

els textos 843, 844, 846 i 849; doncs bé, en les versions de QGC trobem sempre la forma *frasa*.

Tres de les quatre esmenes de Fabra a les ponències del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana presenten també una problemàtica pròpia pel fet que, tal com hem precisat més amunt, foren reproduïdes en les mateixes actes del congrés, en la secció de conclusions. Doncs bé, aquestes reproduccions presenten algunes diferències respecte de la versió publicada unes pàgines abans. En el primer d'aquests casos (866) hem optat per publicar el text de les conclusions, perquè sembla una versió corregida de la inicial, i indiquem en l'aparat de variants les diferències amb la primera versió. En els altres dos casos (867 i 868) publiquem el text de la primera versió, perquè sembla en general més estable, i indiquem en l'aparat de variants les diferències que presenta la versió publicada a l'aparat de conclusions. La primera de les quatre esmenes (865) no és reproduïda a la secció de conclusions i, en conseqüència, hem publicat l'única versió que apareix a les actes.

Els articles publicats a *La Publicitat* els anys 1929 i 1930 (874-889 i 891) no presenten cap problemàtica especial. Tenen únicament aquesta versió i han estat reproduïts ací tal com apareixen al diari. El mateix passa amb els quatre treballs aïllats, publicats a QGC, *La Revista*, *Mirador* i *El Matí*, respectivament (869, 873, 890 i 892).

Pel que fa, finalment, a les noves *converses* publicades a *La Humanitat* (893-915), presenten les característiques dels textos apareguts en un diari (alteracions en accents i canvis de caràcters fonamentalment), agreujades pel fet d'haver estat compostes en un taller francès (probablement els componedors no coneixien el català o almenys no tenien l'hàbit de compondre en aquesta llengua, i, a més, no disposaven del caràcter de la *ela* geminada). Tractant-se d'una època en què la normativa ortogràfica estava ja consolidada, en l'edició del text hem restablert la forma correcta en els nombrosos casos d'accent mal col·locats o d'absència d'accent, accents circumflexos en comptes de l'accent adequat al cas, dièresis en llocs inopinats o absència de dièresi, etc. Donem a títol il·lustratiu només una petita mostra dels nombrosos casos d'aquest tipus: *organ* per *òrgan*, *erronies* per *errònies*, *pero* per *però*, *sino* per *sinó*, *capítol* per *capítol*, *son* per *són*, *però* per *però*, *rùfol* per *rúfol*, *vindrieu* per *vindríeu*, *aci* per *ací*, *consequències* per *conseqüències*, *soc* per *sóc*, *següents* per *següents*, entre molts altres de naturalesa semblant. També hem restituit l'*ela* geminada que en el text apareix generalment representada amb un punt baix entre dues *eles* *col.loquial*, *octosíl.lab*, *il.lusió*,

etc., i, en algun cas per un guió en comptes d'un punt: *vacil-la, vacil-lació*. També hem restablert les alteracions òbvies de l'ordre dels caràcters o l'addició, omissió o substitució de caràcters: *apareguerne* per *aparegueren*, *fiada* per *fixada*, *fiis* per *fills*, *co* per *ço*, *preposició* per *proposició*, *jutgin* per *jutgi*, *escriuràs* per *escriuràs*, *ecriuré* per *escriuré*, *porta'ls les* per *porta'ls-les*, *proposable* per *preposable*, *une* per *una* (més d'una vegada), *donc* per *doncs*, *interrumput* per *interromput*, *llegua* per *llengua*, *estavent* per *estaven*, *cruere* per *creure*, *vestival* per *festival*. Hem esmenat un cas en què apareix *nom* per *pronom*: «si representéssim per un nom feble» per «si representéssim per un pronom feble» (903, 29). També hem esmenat *ix* per *ía* en un cas en què pel tema tractat és ben clar que es refereix a les formes verbals acabades en *ia*, com *canvia*, *estudia*, pronunciades amb accent a la *i* (901, 9). No hem esmenat, en canvi, un cas de *a* amb complement directe: «Per a ajudar als que es proposin des d'ara...» (914, 36).

En la *conversa* 914 –la penúltima d'aquesta sèrie de *La Humanitat*– apareix la grafia *lèxico-gràfiques* («he pensat dedicar un cert nombre d'aquestes converses a qüestions lèxico-gràfiques»). Malgrat la seva singularitat, hem mantingut aquesta forma en el text, tot i que l'adjectiu *lexicogràfic* té ja aquesta grafia establerta en el *Diccionari ortogràfic*, i que l'única vegada que apareix en les *converses* clàssiques ho fa amb la grafia normativa: «Els lectors habituals de les nostres converses ens agrairan sens dubte que no ens entretinguem ací a respondre preguntes, com aquestes, sobre qüestions ja resoltes, quan n'hi ha tantes de sintàctiques i de lexicogràfiques que esperen una solució satisfactòria». (315, 23-26) D'acord amb això, podríem haver-la considerat una anomalia deguda a circumstàncies relacionades amb la composició tipogràfica del text, però no hem d'excloure la possibilitat que figurés així en el manuscrit original, de què no disposem; les hipòtesis sobre l'aparició d'aquesta grafia singular poden ser, de fet, diverses.³³ Solà (2009: 381), en virtut d'una d'aquestes hipòtesis, esmenta aquest cas entre altres d'allò que considera vacil·lacions de Fabra, en què aquest s'aparta, més o menys conscientment, de l'ortografia establerta.

33. Una d'aquestes possibles hipòtesis és que Fabra hagués volgut precisar que tractaria de qüestions relacionades amb *la grafia del lèxic*, apartant-se així del significat més genèric que dona el diccionari a l'adjectiu *lexicogràfic*. Com que no arribà a publicar aquestes converses que prometia, no podem anar més enllà en aquesta mena de suposicions. Això, evidentment, a part de la més simple d'atribuir aquesta forma a un simple error d'interpretació del manuscrit per part del componedor del diari.

A les *converses* 894, 909 i 912 s'han incorporat al text les correccions que Fabra indicà en publicar la *conversa* següent, sigui en una nota a part del text (894 i 912), o bé formant part del mateix text (909); en aquest darrer cas Fabra es declara responsable d'algunes de les errades que s'han d'esmenar.

Finalment, a l'hora de preparar aquesta edició hem pogut disposar en el darrer moment dels originals manuscrits d'algunes d'aquestes *converses* (les corresponents als núm. 893, 894, 895, 896, 898, 899 i 900). Això ens ha permès validar, per a aquests textos concrets, les errades tipogràfiques esmenades. En el cas de la *conversa* 896, la confrontació amb el manuscrit ens ha permès, a més, detectar dues omissions que indiquem en l'aparat de variants corresponent.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CARBONELL, Jordi (1959): [Recensió de P. Fabra: *Converses filològiques*. Barcelona: Barcino: 1954-1956], *Estudis Romànics* (Barcelona) 5, pàg. 178-179.
- FABRA, Pompeu (1980): *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62. [Edició a cura de Francesc Vallverdú] [2a. ed. 1984.]
- FABRA, Pompeu (1983): *Converses filològiques*, vol. 1. Barcelona: Edhasa [Edició crítica a cura de Joaquim Rafel i Fontanals.] [volum II, 1984.]
- FABRA, Pompeu (2009): *Obres completes*, 6. Barcelona, València, Palma de Mallorca: ECSA, Edicions 62, Edicions 3i4, Moll.
- GINEBRA, Jordi (2001): «Un debat periodístic entre Gabriel Alomar, Antoni Rovira i Virgili i Pompeu Fabra», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona) 43, pàg. 203-229. [Miscel·lània Giuseppe Tavani, 2.]
- Homenatge a Pompeu Fabra (1868-1948)* (1998): Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans.
- MANENT, Albert (1980): «Josep M. de Casacuberta i l'Editorial Barcino», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona) 1, pàg. 9-29. [Homenatge a J. M. de Casacuberta, 1.]
- MANENT I TOMÀS, Jordi (2001): «Entrevista al lingüista Santiago Pey i Estrany», *Llengua Nacional* (Barcelona) 36, pàg. 31-34.
- MANENT I TOMÀS, Jordi (2005): *Pompeu Fabra a l'exili: 1939-1948*. Barcelona: Proa.
- MARQUET, Lluís (2000): «Les *Qüestions de gramàtica catalana* de Pompeu Fabra», *Els Marges* (Barcelona) 66, pàg. 47-74.
- MARQUET, Lluís (2002): *Fabra abans de Fabra. Correspondència amb J. Casas Carbó*. Vic, Girona: Eumo Editorial, Universitat de Girona.
- MIR, Jordi, i Joan SOLÀ (2008): «Notícia de les darreres *Converses filològiques* de Pompeu Fabra», *Els Marges* (Barcelona) 84, pàg. 97-100.

- MIRACLE, Josep (1968): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- PACHECO, Arseni (2009): «Els *fabliaux* catalans no són *fabliaux*», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona), 58, pàg. 5-19. [Miscel·lània Joaquim Molas, 3.]
- PÉREZ-SALDANYA, Manuel, Gemma RIGAU, i Joan SOLÀ (2009): «La Gramàtica de Pompeu Fabra de 1918/1933», dins Fabra (2009), pàg. 13-133.
- PERICAY, Xavier, i Ferran TOUTAIN (1986): *Verinosa llengua*. Barcelona: Empúries.
- PEY I ESTRANY, Santiago (1986): «A propòsit de *Verinosa llengua*», *Avui*, 27 de juny.
- PLA, Josep (1980): «Pompeu Fabra», dins *Homenots. Primera sèrie*. Barcelona, Edicions Destino, pàg. 61-98. [*Obres Completes*, 11.] [1a ed., 1969.]
- SOBERANAS I LLEÓ, Amadeu J. (1981): «Bibliografia essencial de Josep M. de Casacuberta», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona) 2, pàg. 409-429. [Homenatge a Josep M. de Casacuberta, 2.]
- SOLÀ, Joan (2009): «Les gramàtiques de Pompeu Fabra de 1956 i 1946», dins Fabra (2009), pàg. 273-457.
- SOLÀ, Joan, i Pere MARCET I SALOM (1998): «Bibliografia de Pompeu Fabra», dins *Homenatge a Pompeu Fabra (1868-1948)*, pàg.127-222.
- TASIS, Rafael (1957): «Per al·lusions i per altres motius menys personals. Rèplica a Enric Guiter», *Vida Nova* (Barcelona) 13, pàg. 24-32.
- VALLVERDÚ, Francesc (1980): «Nota sobre l'edició», dins Fabra (1980), pàg. 13-17.

CORRESPONDÈNCIA DE LES *CONVERSES* DE *B* AMB LES D'*OC*

B	OC	B	OC	B	OC	B	OC	B	OC
1	726	42	489	83	368	123	464	160	421
2	753	43	629	84	569	124	79	161	416
3	239	44	415	85	286	125	80	162	34
4	641	45	811.1	86	288	126	88	163	220
5	243	46	811.3	87	648	127	89	164	222
6	241	47	323	88	427	128	90	165	223
7	728	48	320	89	428	129	91	166	224
8	244	49	321	90	429	130	93	167	225
9	245	50	141	91.1	33	131	92	168	226
10	246	51	318	91.2	35	132	94	169	227
11	175	52	727	92	430	133	102	170	228
12	192	53	337	93	37	134	179	171	229
13	193	54	628	94	73	135	195	172	230
14	247	55	370	95	38	136	182	173	231
15	408	56	389	96	47	137	499	174	232
16	248	57	332	97	49	138.1	500	175	310
17	409	58	249	98	649	138.2	501	176	280
18	45	59	250	99	674	138.3	502	177	257
19	238	60	18	100	39	138.4	503	178	197
20	176	61	330	101	42	138.5	504	179	99
21	410	62	331	102	40	139	505	180	658
22	187	63	336	103	96	140	506	181	600
23	236	64	333	104	392	141	116	182	601
24	17	65	453	105	590	142	112	183	603
25	387	66	137	106	591	143	111	184	604
26	294	67	612	107	595	144	265	185	608
27	240	68	614	108	596	145	196	186	605
28	391	69	615	109	431	146	266	187	606
29	449	70	688	110	41	147	572	188	607
30	651	71	774	111	83	148	573	189	609
31	411	72	201	112	85	149	165	190	610
32	784	73	345	113	130	150	293	191	281
33	785	74	482	114	81	151	11	192	624
34	413	75	492	115	82	152	417	193	235
35	690	76	526	116	84	153	418	194	74
36	778	77	348	117	125	154	419	195	71
37	455	78	660	118	126	155	420	196	139
38	233	79	307	119	127	156	800	197	140
39	613	80	463	120	128	157	803	198	524
40	616	81	188	121	129	158	804	199	589
41	414	82	308	122	132	159	32	200	787

B	OC	B	OC	B	OC	B	OC	B	OC
201	825	245	66	289	581	333	136	377	394
202	826	246	352	290	218	334	134	378	396
203	684	247	354	291	397.2	335	135	379	741
204	109	248	58	292	828	336	138	380	388
205	110	249	59	293	829	337	7	381	611
206	739	250	60	294	830	338	511	382	121
207	433	251	61	295	211	339	599	383	777
208	284	252	441	296	212	340	5	384	178
209	698	253	769	297	831	341	87	385	646
210	618	254	13	298	768	342	518	386	329
211	623	255	779	299	832	343	764	387	691
212	627	256	234	300	833	344	6	388	353
213	699	257	97	301	48	345	98	389	677
214	703	258	319	302	369	346	461	390	488
215	124	259	26	303	513	347	12	391	662
216	285	260	28	304	519	348	24	392	535
217	390	261	27	305	402	349	314	393	549
218	822	262	436	306	713	350	479	394	406
219	823	263	435	307	766	351	153	395	555
220	824	264	397.1	308	312	352	172	396	556
221	251	265	405	309	1	353	173	397	557
222	438	266	322	310	574	354	483	398	558
223	439	267	836	311	582	355	732	399	559
224	114	268	446	312	550	356	762	400	560
225	115	269	447	313	742	357	495	401	561
226	117	270	56	314	515	358	790	402	562
227	375	271	763	315	815	359	716	403	563
228	213	272	448	316	632	360	725	404	564
229	444	273	494	317	652	361	665	405	565
230	706	274	661	318	25	362	669	406	566
231	707	275	401	319	9	363	685	407	664
232	162	276	50	320	8	364	686	408	733
233	163	277	51	321	16	365	839	409	797
234	673	278	381	322	19	366	687	410	621
235	62	279	52	323	23	367	67	411	795.2
236	63	280	393	324	349	368	68	412	796
237	64	281	404	325	2	369	69	413	100
238	65	282	103	326	3	370	133	414	770
239	120	283	456	327	4	371	105	415	15
240	292	284	380	328	21	372	106	416	659
241	335	285	780	329	57	373	217	417	255
242	442	286	54	330	70	374	20	418	75
243	514	287	55	331	347	375	78	419	76
244	794	288	242	332	767	376	269	420	538

B	OC	B	OC	B	OC	B	OC	B	OC
421	261	461	675	501	339	541	692	581	149
422	731	462	631	502	775	542	693	582	148
423	378	463	344	503	793.2	543	512	583	150
424	44	464	469	504	189	544	761	584	151
425	484	465	470	505	190	545	657	585	152
426	485	466	86	506	191	546	253	586	166
427	491	467	361	507	198	547	653	587	154
428	552	468	362	508	199	548	386	588	155
429	462	469	363	509	663	549	640	589	156
430	633	470	475	510	793.1	550	679	590	159
431	177	471	765	511	101	551	296	591	160
432	643	472	22	512	817	552	302	592	168
433	395	473	399	513	497	553	403	593	161
434	720	474	795.1	514	350	554	385	594	164
435	481	475	171	515	754	555	184	595	157
436	666	476	465	516	755	556	635	596	169
437	216	477	473	517	756	557	636	597	346
438	46	478	477	518	634	558	313	598	689
439	702	479	476	519	714	559	811.2	599	683
440	360	480	131	520	717	560	367	600	625
441	452	481	458	521	718	561	639	601	289
442	525	482	459	522	260	562	642	602	373
443	672	483	358	523	77	563	382	603	814
444	10	484	645	524	259	564	478	604	342
445	570	485	788	525	510	565	527	605	620
446	174	486	107	526	202	566	306	606	695
447	771	487	656	527	571	567	170	607	584
448	29	488	667	528	309	568	678	608	682
449	451	489	356	529	654	569	365	609	576
450	719	490	359	530	180	570	592	610	578
451	53	491	792	531	819	571	594	611	334
452	287	492	783	532	254	572	598	612	553
453	457	493	203	533	509	573	252	613	468
454	295	494	95	534	715	574	751	614	521
455	567	495	338	535	214	575	748	615	219
456	789	496	466	536	215	576	142	616	520
457	568	497	324	537	371	577	143	617	630
458	104	498	480	538	798	578	144	618	637
459	311	499	474	539	802	579	146		
460	400	500	772	540	805	580	147		

RELACIÓ DE CONVERSES NO PUBLICADES A B

14	270	372	522	622	743
30	271	374	523	626	744
31	272	376	528	638	745
36	273	377	529	644	746
43	274	379	530	647	747
72	275	383	531	650	749
108	276	384	532	655	750
113	277	398	533	668	752
118	278	407	534	670	757
119	279	412	536	671	758
122	282	422	537	676	759
123	283	423	539	680	760
145	290	424	540	681	773
158	291	425	541	694	776
167	297	426	542	696	781
181	298	432	543	697	782
183	299	434	544	700	786
185	300	437	545	701	791
186	301	440	546	704	799
194	303	443	547	705	801
200	304	445	548	708	806
204	305	450	551	709	807
205	315	454	554	710	808
206	316	460	575	711	809
207	317	467	577	712	810
208	325	471	579	721	812
209	326	472	580	722	813
210	327	486	583	723	816
221	328	487	585	724	818
237	340	490	586	729	820
256	341	493	587	730	821
258	343	496	588	734	827
262	351	498	593	735	834
263	355	507	597	736	835
264	357	508	602	737	837
267	364	516	617	738	838
268	366	517	619	740	840